

УДК 378.351.862

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.4/31.214283>

Віктор МИХАЙЛОВ,

orcid.org/0000-0002-5629-1500

кандидат наук з державного управління, доцент,
заступник начальника з наукової роботи

Інституту державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту
(Київ, Україна) *mvn2006@ukr.net*

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ КЕРІВНОГО СКЛАДУ І ФАХІВЦІВ ГАЛУЗІ ЦИВІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто історичну неперервність функціонування систем місцевої протиповітряної оборони, цивільної оборони та цивільного захисту в Україні. Історія переконливо доводить, що з розвитком цивілізації зростає роль і вплив держави на забезпечення захисту населення та територій від надзвичайних ситуацій, що дозволяє визнати основні загрози та небезпеки, які позначилися на суспільстві в певний історичний час, і які освітні заходи були використані для зменшення їх впливу на людей.

Аналіз досвіду минулого, факти і події виникнення та розвитку способів і засобів захисту населення та територій від небезпек природного і техногенного характеру розкривають умови та можливості підвищення професійної компетенції керівного складу і фахівців органів влади та суб'єктів господарювання, діяльність яких пов'язана з реалізацією заходів цивільного захисту. У контексті науково-об'єднаної інтеграції окремих історико-теоретичних фактів з організації підготовки керівного складу і фахівців, зумовлених специфікою розвитку цивільного захисту, пропонується власне бачення процесу, єдності змісту і структури підвищення їхньої кваліфікації.

Здійснено аналіз історико-педагогічних пошуків щодо періодизації розвитку системи підвищення кваліфікації керівного складу і фахівців галузі цивільної безпеки в Україні, представлено власне бачення цього процесу в контексті науково-об'єктивної інтерпретації деяких історичних дат діяльності держави щодо захисту населення та територій від надзвичайних ситуацій різного характеру. Автор використовує компаративний метод аналізу архівних документів, навчально-методичних матеріалів, а також методичний принцип єдності історичного і логічного, абстрактного і конкретного.

Ключові слова: післядипломна освіта, професійна підготовка, підвищення кваліфікації, цивільна безпека.

Viktor MIKHAILOV,

orcid.org/0000-0002-5629-1500

Candidate of Science in Public Administration, Associate Professor,
Deputy Head of Research

Institute of Public of Administration and Research in Civil Protection
(Kyiv, Ukraine) *mvn2006@ukr.net*

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE ADVANCED PROFESSIONAL TRAINING SYSTEM DEVELOPMENT FOR MANAGERS AND CIVIL SECURITY SPECIALISTS IN UKRAINE

The article reviews the historic continuity of the local systems of counter aircraft defense and civil security functioning in Ukraine. Analysis of the past experience, facts and events as regards emergence and development of methods and means for protection of the population and territories against natural and anthropogenic threats demonstrate the conditions and possibilities for advanced professional training of managers, state specialists and business entities that carry out activities in the field of civil protection.

Within the context of scientifically unified integration of separate historic and theoretic facts concerning arrangements for training of managers and specialists, preconditioned by the peculiarities of the civil protection development, the author suggest a personal vision of the process, unity of contents and the structure of their qualification improvement.

Analysis of pedagogic researches undertaken in the past as regards periodization of the advanced professional training system development for managers and civil security specialists in Ukraine was undertaken and subsequently the author gives a personal vision of this process in the context of scientific unbiased interpretation of some historic dates of the state's activity aimed at the protection of population and the territory from emergencies of various character. The author applies the comparative method for analysis of archive documents, training and methodologic materials, as well as the methodic principle of unity of historical and logic, abstract and specific facts.

Key words: post-graduate education, professional training, advanced professional training, civil security.

Постановка проблеми. Історія розвитку системи цивільного захисту, що містить різноманітний та актуальний досвід, ясно показує його особливу роль у забезпеченні безпеки суспільства. Тенденції розвитку цієї системи призводять до стрімких змін ролі та функцій, постійно зростаючих вимог до професійної компетентності керівного складу і фахівців, діяльність яких пов'язана з реалізацією заходів цивільного захисту.

Зростаючі вимоги до професійної кваліфікації спеціалістів, які стають необхідною умовою розвитку цивільного захисту, здебільшого залежать від шляхів і способів удосконалення післядипломної освіти. При вирішенні проблеми ефективності підвищення кваліфікації з огляду на нові реалії особливого значення набуває вивчення відповідного історичного досвіду, виникнення і розвитку системи професійної підготовки кадрів галузі цивільної безпеки, прийомів і методів педагогіки, які сприяють підвищенню ефективності їх навчання.

Аналіз досліджень засвідчує, що вітчизняні науковці, підкреслюючи важливу роль кадрового забезпечення для розбудови ефективної системи цивільного захисту країни, у своїх роботах розкривають різні аспекти професійного навчання з проблем захисту населення та територій від надзвичайних ситуацій.

Так, М. Козяр дослідив методичну систему підготовки персоналу цивільного захисту до діяльності в екстремальних умовах. В. Садковий у своїх дослідженнях зосереджується на механізмах формування освітніх державних стандартів і розробці концепції із вдосконалення якості підготовки фахівців цивільного захисту в сфері вищої освіти.

С. Домбровська серед іншого торкається й функціонально-структурного аспекту державного управління щодо підготовки кадрів із цивільного захисту. Л. Білоусова аналізує засоби розвитку професійних якостей майбутніх фахівців із цивільної безпеки. О. Шароватов обґрунтовує особливості реалізації компетентнісного підходу при підготовці спеціалістів сфери цивільної безпеки.

Г. Туровською розглянуто комплексний підхід до визначення напрямів і педагогічних умов реалізації принципу наступності і нових шляхів розвитку професійної освіти фахівців із цивільної безпеки. В. Филипчук зосередився на характеристиці нових шляхів розвитку професійної освіти фахівців із цивільної безпеки. Ю. Таймасов вивчав професійну компетентність як компонент підвищення кваліфікації фахівців пожежно-рятувальних служб тощо.

Вказуючи на значний доробок науковців у кадровому забезпеченні сфери захисту населення та територій від надзвичайних ситуацій, вважаємо за доцільне продовжити розгляд цього питання та розкрити його становлення, запропонувати авторське бачення малодослідженої періодизації системи підвищення кваліфікації керівного складу і фахівців галузі цивільної безпеки в Україні.

Комплексність і широта завдань, які постають перед галуззю цивільної безпеки, актуалізують наукові пошуки історичного осмислення подій, що визначали стан держави та готовність служби цивільного захисту до боротьби із загрозами природного і техногенного характеру. Актуальність дослідження полягає також і в тому, що вивчення та осмислення досвіду, врахування історичної практики розвитку професійної компетентності керівного складу і фахівців дозволяють виробити найбільш ефективні форми і методи для застосування в сучасній теорії і практиці підвищення кваліфікації кадрів галузі цивільної безпеки.

Мета статті полягає в проведенні ретроспективного аналізу становлення системи підвищення кваліфікації керівного складу і фахівців галузі цивільної безпеки, яка на кожному історичному етапі вирізняється колом завдань державної системи захисту населення та територій, принципами, підходами і технологіями реалізації цих завдань, рівнем і масштабами природних і техногенних загроз і залежить від характеру їхньої дії.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на небезпеки, пов'язані із середовищем існування, людство з давніх часів мало справу із захистом від пожеж, епідемій і сил природи наскільки це було можливим. Н. Кліменко наводить відомості про існування організаційних форм діяльності людей (карантинні застави, пожежні варти, пожежні експедиції тощо), які існували для боротьби із небезпеками ще у «доіндустріальний» період (XXX ст. до н. е. – XVIII ст. н. е.) (Кліменко, 2015: 95–100).

Історики зазначають, що під час правління Ярослава Мудрого (981–1054 рр.), його князівським указом була встановлена відповідальність за підпал, що можна вважати початком законодавчої боротьби з пожежами на території сучасної України. У часи Середньовіччя, коли функції органів врядування багатьох міст на українських землях визначалися Магдебурзьким правом, в їхніх юридичних актах фіксувалися організаційні та технічні заходи, спрямовані на забезпечення безпеки, обмеження розповсюдження загроз і пожежний захист самоврядною громадою.

Специфіці процесу вироблення знань у цей період присвячено дослідження С. Курбатова, де,

зокрема, наголошується, що нове відчуття часу та простору на рівні масової свідомості, потреба в освічених кадрах створюють контекст в епіцентрі міського буття, в якому відбувається формування нових знань, що конституують нову реальність, а майбутнє, заради якого створюються нові знання, фактично відбирає у церкви монополію на минуле (Курбатов, 2015: 19).

Зісторичнихджерелвідомо,щозпервісногоюридичного кодексу польського короля Казимира III (1310-1370 рр.) бере початок протипожежна юриспруденція, як засадничий фактор організації захисту від вогню надбань міщан міста Львів. Вони вважали успіх у рятувальних акціях, насамперед у колективних діях сусідів і небайдужих до чужого горя, які «повинні знати свої обов'язки на випадок пожежі і мати відповідні знаряддя, із якими прибувають на пожежу» (Історія становлення. ГУ ДСНС України у Львівській області, 2020). Таким чином багато століть потому здійснювався добір навчання фахівців із протипожежної справи.

На теренах України створення пожежної охорони як базової служби цивільного захисту бере свій початок з 1472 року. Саме в цей період виникає пожежно-сторожова охорона, яка мала «берегти місто Київ від вогню та усіяких крадіжок». У місті Одеса пожежно-рятувальна служба створюється після видання у лютому 1800 року російського циркуляру «Про формування у містах міських поліцейських відділень», в якому повідомляється що «при поліції засновується пожежна експедиція під керуванням брандмайора, який веде записку про кількість у місті пожежних команд, коней, інструментів та інше» (Історія. ГУ ДСНС України у м. Києві: 2020; Історія становлення. ГУ ДСНС України у Одеській області: 2020). Наведене є найкращою ілюстрацією того, що захист людей і їхніх помешкань від пожеж, епідемій і природних сил був велінням часу, що означало необхідність їхньої обізнаності про застосування нових способів і засобів для протидії.

Досліджуючи історичні витoki підготовки кадрів для сфери цивільного захисту не можна не вказати на один із парадоксів історичного розвитку цивілізації, який полягає в тому, що людина, розвиваючи бурхливу діяльність, почала створювати джерела небезпеки для себе та свого оточення. Усвідомлення цього спонукало до прийняття «Будівельного статуту» як цілісного будівельного права Російської імперії (1832 р.), до складу якого в ті часи входила Україна (Марчук, 2017).

У журналі «Пожарное дело» (видання імператорського Російського пожежного товариства)

серед великої кількості матеріалів про професійні пожежні команди та їх керівників розміщено статті, де докладно висвітлено стан підготовки персоналу в Київських пожежних командах і Чернігівському пожежному товаристві наприкінці XIX ст., який свідчив про повну відсутність підготовки в пожежних командах, хоча цілеспрямований професійний розвиток дорослого населення, як метод удосконалення освіти, у той час вже існував. У цьому запевняє Н. Постригач (Демченко, 2015: 75–87; Постригач, 2013: 55–60). Тільки з плином часу на відпрацювання вправ із протипожежним обладнанням було звернуто увагу.

У контексті нашого дослідження вважаємо за необхідне акцентувати увагу на прийдешньому періоді становлення сфери цивільного захисту. Йдеться про протидію «продукуванню» ризиків, що виникають внаслідок природних і технологічних процесів, які відбуваються в усіх суспільних сферах, на які впливають непередбачувані, випадкові, об'єктивні та суб'єктивні фактори, через що у держави і суспільства загалом, а також в окремих людей збільшуються потреби у безпечному існуванні (Михайлов, 2014: 128–132).

Перша світова війна (1914-1918 рр.) стала в історії людства «тотальною війною», яка характеризувалася небаченими людськими жертвами, антигуманним ставленням до мирного населення, розмиванням меж між фронтом і тилом. У пострадянській історіографії широкомасштабні події того часу, що проводилися від Балтійського моря до України, виділяються як зародження системного захисту населення від небезпек воєнного характеру (впливу на населення авіації). Крім військових, для захисту від нападу з повітря та швидкої ліквідації наслідків авіаударів почали залучатися місцева влада, поліція і населення.

Для Бессарабської, Херсонської, Таврійської, Катеринославської і Полтавської губерній, які мали важливе стратегічне, політичне, економічне і військово значення у цій війні, загроза виходила також і з моря. Ці події вимагали від командування флоту, Одеського військового округу та органів місцевої влади термінової організації захисту людей прибережних міст (Багдасарян, 2018: 120–122).

Під час природного процесу пошуку методів реальної безпеки громадян під час цієї війни природно виникають три напрями захисту: протиповітряна оборона, евакуація, укриття в захисних спорудах (сховищах), які супроводжувалися проведенням відповідних навчальних заходів (Кулеба, 2013: 134–140). Тому зросла потреба в короткострокових курсах, де керівництво місцевої влади

могло ознайомитися із напрямками захисту і організацією цієї роботи.

За результатами вивчення історії становлення системи цивільного захисту та підготовки для неї фахівців з'ясовано, що пожежна охорона УРСР як державна, за твердженням В. Балябас, офіційно постала лише в 1920 році. Тоді й почалася організація її цілеспрямованої діяльності, а становлення елементів навчальної системи тісно пов'язувалося зі створенням і функціонуванням відповідних навчальних закладів.

Це підтверджується такими історичними фактами: у 1921 році з метою вирішення однієї з болючих проблем – підготовки кваліфікованих кадрів при Дворовій частині міста Київ відкрилися курси пожежних інструкторів, а згодом у Харків – Всеукраїнські курси пожежних техніків, на базі яких розпочато підготовку спеціалістів для губернського та районного рівня організації керівництва пожежною справою.

На першій Всесоюзній пожежній конференції у Москві (1923 рік) брандмайор з Одеси М. Добко вніс багато пропозицій з удосконалення пожежної справи, а в 1925 році для навчання усіх категорій працівників пожежної охорони ним було створено перші курси в Україні при одеському окружному відділі комунального господарства, які в подальшому були переведені до Києва.

Починаючи з 1928 року у структурі НКВС відкриваються окремі школи для підготовки і перепідготовки вищого, старшого і середнього начальницького складу та молодших командирів, а за місцем служби організується початкова підготовка рядового складу, в цивільних вищих вводиться спеціальна дисципліна «Пожежна безпека». Істориками засвідчено, що до середини 30-х років була створена чітка система підготовки кадрів для пожежно-рятувальної служби (Балябас, 2013: 255–261) як складник цивільної безпеки.

Як зазначалося вище, ще одним елементом цивільної безпеки (хоча цей термін у ті історичні часи не вживався) було виокремлено загальнодержавну систему протиповітряної оборони. З метою її зміцнення Радою Народних Комісарів СРСР у 20-30-ті роки було прийнято низку рішень. Одним із них було створення у 1928 році спеціальних Київських об'єднаних курсів із підготовки керівних кадрів повітряно-хімічної оборони. Для працюючого населення в цей період створювалися перші навчальні пункти, а населення міст проходило навчання на базі навчальної мережі громадських оборонних організацій (Балябас, 2013: 255–261).

Головне завдання для спеціальних навчальних закладів (до яких належав і Харківський пожеж-

ний технікум НКВС УРСР) полягало в тому, щоб забезпечити зростаючі потреби в кваліфікованих технічних кадрах. Кінцевою метою навчання, як зазначає С. Кузніцина, вважалося вироблення навичок із «застосування висновків теорії до вирішення практичних завдань через стержневу структуру навчальних планів і програм», на відміну від старої предметної системи з характерною для неї розрізненістю дисциплін, яка не відповідала ідеї радянської школи.

Активний пошук нових форм і методів навчання, метою яких було зміцнення зв'язку теорії з практикою (навчання з життя), здійснювався з позиції розвитку активності і самостійності слухачів і вимог затвердженої української радянської системи освіти. Загальне керівництво самостійною складовою частиною всієї системи протиповітряної оборони країни покладалося на Наркомат з військових і морських справ, в межах військових округів – на їхнє командування, в містах – на місцеві органи влади (ради депутатів трудящих). Таким чином, відбувалася диференціація в системі управління підготовкою фахівців у сфері цивільного захисту.

До 1932 року на території України були створені необхідні організаційні і матеріальні передумови для загальнодержавної системи місцевої протиповітряної оборони та її складової підсистеми навчання керівних кадрів повітряно-хімічної оборони для потреб центральних і місцевих органів влади й населення з питань захисту від повітряного і хімічного нападу. У 1934 році згідно директиви начальника 2-го Управління штабу Робітничо-Селянської Червоної армії в Києві реформуються Курси удосконалення та підготовки керівного складу місцевої протиповітряної оборони, які виконують завдання щодо навчання керівників ділянок, штабів та об'єктів місцевої протиповітряної оборони, керівного складу дільничних команд.

Зміст навчання визначався додатковими завданнями місцевої протиповітряної оборони: попередження населення про загрозу нападу з повітря й оповіщення про закінчення загрози, здійснення маскування населених пунктів і об'єктів від нападу з повітря, ліквідація наслідків нападу з повітря, у тому числі із застосуванням отруйних речовин, підготовка бомбосховищ і газосховищ для населення, організація першої медичної і лікарської допомоги потерпілим у результаті нападу з повітря, надання ветеринарної допомоги постраждалим тваринам, підтримка суспільного порядку і забезпечення дотримання режиму, встановленого органами влади і місцевої

протиповітряної оборони в районах загрози (Історія навчального закладу. ІДУЦЗ, 2020).

У цей час весь світ жив у передчутті війни, тому, готуючись до неї, здійснювався захист від масованих авіаційних ударів по найбільш важливих об'єктах, вживалися заходи для підвищення обороноздатності країни. Активізація оборонно-масової роботи серед населення сприяла підвищенню рівня його мобілізаційної готовності, тому було створено більше трьох тисяч формувань місцевої протиповітряної оборони різного призначення.

На початку Другої світової війни Рада Народних Комісарів видала постанову «Про загальну обов'язкову підготовку населення до протиповітряної оборони», в якій передбачалося обов'язкове вивчення населенням прийомів і способів захисту від повітряних нападів, визначався порядок створення груп самозахисту – масових формувань місцевої протиповітряної оборони та їх підготовки.

Як свідчать історики, на той час було проведено велику роботу з підготовки керівного складу різних служб місцевої протиповітряної оборони (оповіщення і зв'язку; медико-санітарної; охорони громадського порядку і безпеки; сховищ; транспортної; торгівлі та громадського харчування; водопостачання і каналізації; відновлення будівель, доріг і мостів; світломаскування), які створювалися на базі підприємств і міських органів влади.

З огляду на тему нашого дослідження, вважаємо за необхідне акцентувати увагу на змісті навчання кадрів на спеціальних курсах місцевої протиповітряної оборони, яке проводилося через навчальну мережу громадських оборонних організацій. Він визначався з урахуванням основних завдань місцевої протиповітряної оборони (попередження населення про загрозу нападу з повітря; маскування населених пунктів і об'єктів народного господарства від нападу з повітря; ліквідація наслідків нападу з повітря, у тому числі із застосуванням отруйних речовин; підготовка бомбосховищ і газосховищ для населення; організація першої медичної і лікарської допомоги потерпілим у результаті нападу з повітря; надання ветеринарної допомоги постраждалим тваринам; підтримка суспільного порядку і забезпечення дотримання режиму, встановленого органами влади і місцевої протиповітряної оборони в районах загрози). Безумовно, у цей період відбулося удосконалення форм і методів роботи з підготовки фахівців із протипожежного, протиповітряного, протихімічного захисту цивільного населення, цілеспрямовано здійснювався добір змісту навчання, удосконалювалося методичне забезпечення, яке весь час оновлювалося.

Професійна підготовка фахівців за зазначеними напрямками діяльності отримала подальший розвиток по закінченні Другої світової війни, коли зусилля місцевої протиповітряної оборони удосконалювалися і спрямовувалися й на ліквідацію її наслідків: розмінування будівель і територій, відновлення об'єктів економіки.

У жовтні 1949 року Рада Міністрів СРСР затвердила нове «Положення про місцеву протиповітряну оборону СРСР», у якому, крім цілей, нової організаційної структури, завдань для військ (формувань і груп самозахисту), визначався порядок підготовки кадрів. З прийняттям Радою Міністрів СРСР у 1955 році рішень щодо підвищення готовності місцевої протиповітряної оборони країни до захисту населення і промислових об'єктів від атомної зброї вперше вводилося загальне і обов'язкове навчання населення з протиатомного захисту. Таке навчання покладалося на Всесоюзне добровільне товариство сприяння армії, авіації і флоту СРСР і виконками Союзу товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, а контроль – на Штаб місцевої протиповітряної оборони країни, штаби союзних, автономних республік, країв, областей, міст і об'єктів (Багдасарян, 2018: 120–122).

Місцева протиповітряна оборона середини ХХ ст. визнавалася як досконала, проте внаслідок зміни військової доктрини провідними країнами світу, у якій основна роль відводилася превентивному нанесенню ядерного удару, постала необхідність її перебудови. У зв'язку з цим у 1961 році було створено систему цивільної оборони як один зі стратегічних факторів забезпечення життєдіяльності держави під час війни, важлива роль у функціонуванні якої належала Міністерству оборони СРСР, що забезпечувало управління оборонними заходами держави.

Розкриваючи перспективні напрями історичних досліджень із цивільної оборони, А. Багдасарян зазначає, що поява ядерної зброї і значне збільшення її запасів змінили завдання місцевої протиповітряної оборони, тому на її підрозділи покладалася відповідальність з організації підготовки населення країни. Відбувається інтенсивний процес вивчення на курсах проблем цивільної оборони як важливого складника підготовки кваліфікованих фахівців для захисту населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від нових загроз. Проводилася активна підготовка військ цивільної оборони, невоєнізованих рятувальних та аварійно-рятувальних формувань до проведення великомасштабних рятувальних операцій і заходів в осередках ураження

та захисту персоналу, який залишався працювати на підприємствах (Багдасарян, 2018: 120–122).

Важливість курсів цивільної оборони зростала разом із розвитком вітчизняної освіти, набуваючи власних глибших значень поряд із посиленням свого наукового осмислення. На курсах цивільної оборони організується підготовка керівного складу центральних органів виконавчої влади, органів влади на місцях, обласних і міських рад народних депутатів, які входять до складу комісій із надзвичайних ситуацій, фахівців народного господарства, які виконують обов'язки з цивільної оборони, що свідчить про посилення подальшої диференціації навчання.

Відповідно до нового Положення у 1973 році курси цивільної оборони виводяться з підпорядкування республіканських та обласних штабів і визначають їх як самостійні навчальні підрозділи. З цього часу курси вважалися постійно діючими навчальними закладами цивільної оборони та утворювалися в областях, районах, містах рішенням відповідних органів виконавчої влади за пропозиціями штабів цивільної оборони, а в міністерствах (держкомітетах і відомствах) – рішенням їхніх керівників, яким було дозволено створювати відомчі курси.

На курсах здійснювали підготовку й перепідготовку керівний і командно-начальницький склад цивільної оборони, а також фахівці народного господарства, які виконували обов'язки з питань цивільної оборони. Навчання проводилося під час курсових зборів з відривом від виробництва як безпосередньо на навчально-матеріальній базі курсів, так і з виїздом керівників занять до районів, міст, об'єктів господарської діяльності (Осипенко, Іванов, 2007: 13).

По-новому оцінити реальну готовність держави у другій половині 80-х років до ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій мирного часу спонукали Чорнобильська катастрофа та землетрус у Вірменії, які принесли великі людські жертви і матеріальні збитки. Стало зрозумілим, що система захисту, яка існувала у ХХ ст., більше не могла бути повноцінним гарантом безпеки населення, тому у відповідь на виникнення нових небезпек започатковувалися адекватні концептуальні підходи для забезпечення протидії надзвичайним ситуаціям.

На цивільну оборону за відсутності у держави спеціально призначеної професійної служби покладався тягар завдань з усунення наслідків серйозних аварій, катастроф і стихійного лиха. Перебуваючи у стані мобілізаційних можливостей, для вирішення завдань щодо завчасної під-

готовки до дій в умовах воєнного часу цивільна оборона не завжди з очікуваною оперативністю і необхідною кваліфікацією управлінських кадрів вирішувала завдання, які перед нею ставилися. Збільшення втрат і збитків, викликаних стихійними лихами і катастрофами, змусило шукати нові форми управління системою цивільної оборони, способи реагування на надзвичайні ситуації і механізми підтримки дій, спрямованих на поліпшення ситуації (Осипенко, Іванов, 2007: 15).

Новий оберт у своєму розвитку вітчизняна цивільна оборона отримала після розпаду Радянського Союзу. Коли Україна здобула незалежність, керівництво країни розпочало роботу з реформування системи цивільної оборони переведенням її на вищий ступінь готовності у мирний час. Тому питання опікування щодо запобігання і ліквідації аварій, катастроф і стихійних лих відповідно до Закону України «Про цивільну оборону України» (1993 рік) покладалося на Кабінет Міністрів України.

Координація діяльності міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, забезпечення підготовки посадових осіб органів управління і сил цивільної оборони до дій у надзвичайних ситуаціях, проведення відповідного навчання населення покладалися на створений у 1996 році центральний орган виконавчої влади у сфері цивільного захисту – Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи.

З цих пір розпочала своє існування єдина державна система запобігання і реагування на надзвичайні ситуації, яка набула нового змісту щодо захисту населення, протидії наслідкам стихійного лиха, аварій і катастроф. Україна, отримавши можливість розвивати власну освіту та науку в національних інтересах, спираючись на досягнення у цій галузі провідних європейських країн, реформувала систему підготовки кадрів сфери цивільного захисту з урахуванням принципово нових підходів до розвитку освіти з питань цивільної безпеки і захисту. У стислі терміни було розроблено Концепцію системи освіти, забезпечено впровадження чинної системи управлінських і контрольних функцій на всіх ієрархічних рівнях освіти, розпочато поетапну реструктуризацію мережі вищих навчальних закладів сфери цивільного захисту.

У 1994 році Республіканські курси цивільної оборони УРСР Постановою Кабінету Міністрів України № 229 «Про затвердження Положення про Цивільну оборону України» були реорганізо-

вані у Центральні державні курси цивільної оборони, промислової та екологічної безпеки України, на які покладалися завдання з підготовки і перепідготовки керівного складу цивільної оборони, надання допомоги природоохоронним та іншим органам, причетним до забезпечення промислової та екологічної безпеки.

Зазначеним положенням визначалися мережа територіальних курсів цивільної оборони, категорія слухачів з числа осіб керівного складу цивільної оборони та строки їх навчання на цих курсах. Основними напрямками діяльності у сфері професійного навчання у цей період були організація функціонування ступеневої освіти в сфері діяльності; забезпечення потрібною кількістю персоналу за всією номенклатурою спеціальностей; подальша структуризація мережі навчальних закладів для їх підготовки, удосконалення системи управління; формування переліку спеціальностей і спеціалізацій; організація спорідненої підготовки персоналу зі спеціальностей у цивільних закладах освіти; визначення нових підходів до інтеграції освіти та нормативне забезпечення цього процесу; розширення наукових досліджень із психолого-педагогічних проблем професійної освіти; навчально-методичне забезпечення навчального процесу за новими кваліфікаційними характеристиками та освітньо-професійними програмами; розроблення і впровадження централізованих, регіональних і локальних автоматизованих систем управління підготовкою (Садковий, 2013: 186–190).

Прийнятий у 2000 році Закон України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру», яким визначалися організаційні та правові засади захисту громадян, об'єктів виробничого і соціального призначення, довкілля від надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, став одним із головних інструментів управління у сфері попередження надзвичайних ситуацій і ліквідації їх наслідків.

В Україні створюється єдина система підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації керівних кадрів і фахівців з питань цивільного захисту, навчання яких спрямовується на реалізацію єдиних державних вимог із забезпечення систематичного оновлення і поглиблення спеціальних знань та навичок щодо управління безпекою на державному, регіональному, місцевому та об'єктовому рівнях з урахуванням природних і техногенних надзвичайних ситуацій, умов особливого періоду і воєнного стану (Осіпенко, Іванов, 2007: 15).

Враховуючи міждисциплінарний характер сфери цивільного захисту, Кабінет Міністрів України наголосив, що «підвищення кваліфікації керівних кадрів і фахівців проводиться з метою забезпечення потреб центральних і місцевих органів влади (підприємств, установ, організацій), на яких поширюється дія законів у сфері цивільного захисту, а також аварійно-рятувальних служб у працівників, здатних компетентно і відповідально виконувати функції управління техногенною і природною безпекою населення, територій та об'єктів господарської діяльності» (Малеван, 2013).

Поглиблений аналіз процесів, які відбувалися у сфері цивільного захисту, вказував, що дії з відвертання загроз і зниження їх рівня або ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій були неадекватними, зокрема з причини невміння професійно і оперативно приймати оптимальне та виважене управлінське рішення.

Безумовно, якісне функціональне навчання та допомогу органам виконавчої влади та місцевого самоврядування у виконанні завдань, пов'язаних із підготовкою населення до надзвичайних ситуацій, можуть надавати лише професійно підготовлені педагогічні працівники навчальних закладів і навчально-методичних установ сфери цивільного захисту. Саме тому на базі Центральних державних курсів цивільної оборони, промислової та екологічної безпеки України створено міжгалузевий вищий навчальний заклад із науково-методичного забезпечення, координації та контролю заходів з підготовки керівних кадрів і населення з питань цивільної оборони – Інститут державного управління у сфері цивільного захисту (2001 рік) як вищий військово-навчальний заклад післядипломної освіти.

Нині відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 05.02.2020 № 49 «Про утворення Інституту державного управління та наукових досліджень із цивільного захисту» проводяться чергові заходи, пов'язані з реорганізацією зазначеної установи, що передбачає нову якість щодо проведення функціонального навчання керівного складу і фахівців для потреб центральних органів виконавчої влади.

Прийнятий у 2012 році Верховною Радою України Кодекс цивільного захисту України врегулював відносини, пов'язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, реагуванням на них, функціонуванням єдиної державної системи цивільного захисту та визначив чіткі повноваження органів державної влади, органів місцевого самоврядування, права та обов'язки гро-

мадян України, підприємств, установ та організацій (Кодекс цивільного захисту України. Відомості Верховної Ради України, 2013). Цим законодавчим актом упорядковується система підготовки персоналу для цивільного захисту, визначаються концептуальні питання підготовки (перепідготовки та підвищення кваліфікації) керівного складу і фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією і здійсненням заходів цивільного захисту.

ДСНС разом із місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування утворюють навчально-методичні центри цивільного захисту та безпеки життєдіяльності і територіальні курси цивільного захисту та безпеки життєдіяльності, які є бюджетними установами, що забезпечують надання інших освітніх послуг і методичний супровід освітнього процесу з навчання суб'єктів господарювання, які навчають населення діям у надзвичайних, аварійних ситуаціях та в умовах терористичного акту (Постанова КМУ від 23.10.2013 № 819 «Про затвердження Порядку проведення навчання керівного складу та фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією і здійсненням заходів із питань цивільного захисту»). Урядовий кур'єр, 2013).

Нині міжгалузєва система підвищення кваліфікації керівного складу і фахівців цивільного захисту як складник єдиної системи підготовки органів управління, сил цивільного захисту та населення до дій в умовах надзвичайних ситуацій інтегрована з національною системою освіти на основі єдиної правової бази з урахуванням специфіки відомчої освіти і має повний освітній цикл підготовки кадрів цивільного захисту з кількома рівнями (Сьомін, 2017: 67–73).

Базуючись на результатах історико-педагогічного аналізу еволюції державної системи цивільного захисту населення та територій від небезпек природного і техногенного характеру та узагальнюючи отримані дані і факти щодо трансформації змісту і форм післядипломної освіти, виокремимо авторське бачення періодизації становлення системи підвищення кваліфікації керівного складу і фахівців галузі цивільної безпеки в Україні.

Умовне виділення першого етапу на основі дослідження архівних матеріалів ґрунтується на змінах, які відбулися до середини XIV ст., коли в якості знань, необхідних для виживання і захисту від сил природи, пожеж та епідемій, були виховання та просвіта, які здобувалися в общинному осередку та з церковних джерел і трактувалися з деякою долею фантастики.

Починаючи з середини XIV ст. відбувається усвідомлення необхідності психолого-педагогіч-

ної підготовки дорослого населення для боротьби з небезпеками природи і середовища проживання, видання перших законодавчих актів, які створювали нормативно-правові підвалини для будівельного права, профілактичних заходів із побудови пожежно-небезпечних об'єктів.

Другий етап становлення системи підвищення кваліфікації керівного складу і фахівців (XV ст. – 1918 рік) характеризується «продукуванням» нових ризиків в усіх суспільних сферах, через що у держави і суспільства загалом, а також в окремих людей зростає потреба у безпечному існуванні. Зазначений період відображає бурхливий розвиток і нові відкриття в науці, які сприяли забезпеченню безпеки та захисту населення від загроз наскільки це було можливим. Елементи пожежної справи почали вивчатися в міських пожежних командах. Згодом для керівного складу цих команд пожежна справа викладається на пожежних курсах, розташованих у великих містах (Варшава, Санкт-Петербург, Київ і Харків). У цей період відбувається пошук змісту, нових організаційних форм і методів підготовки керівного складу і фахівців.

Характерною рисою третього етапу (1918–1932 рр.) є зародження місцевої системи протиповітряної оборони, яку організували місцеві органи влади під керівництвом військових організацій. Цей період позначився створенням спеціальних Київських об'єднаних курсів повітряно-хімічної оборони, зумовлених комплексною необхідністю формування адекватних можливостей для готовності керівництва місцевих органів влади та військових організацій до захисту людей від засобів ураження. Відбувається формування нормативної бази, удосконалення національної системи підготовки і перепідготовки вищого, старшого і середнього начальницького складу та молодших командирів для протиповітряної оборони і пожежно-рятувальної служби, розвитку окремих елементів системи підвищення їхньої кваліфікації.

Починаючи з 1932 року (який окреслює початок четвертого етапу), місцева протиповітряна оборона країни отримала свій централізований розвиток у вирішенні завдань щодо захисту населення від небезпек воєнного характеру. Під час активізації оборонно-масової роботи головним завданням для спеціальних навчальних закладів та установ було забезпечення зростаючих потреб держави в кваліфікованих технічних кадрах, пошук оптимальних форм і методів навчання керівного складу і фахівців для вирішення завдань протиповітряної оборони.

Вивчення населенням прийомів і способів захисту від повітряних нападів, дії в групах самозахисту вважалися обов'язковою умовою для виживання під час масованих авіаційних ударів та забезпечення обороноздатності країни. Цей період характеризується утвердженням командно-адміністративної системи управління з відповідною орієнтацією курсової підготовки кадрів місцевої протиповітряної оборони.

Зміни, які відбулися на початку 1960-х років минулого століття в суспільно-політичному житті країни, а також бурхливе економічне зростання всіх галузей народного господарства справили величезний вплив на розвиток цивільної оборони і поклали початок п'ятого етапу підготовки керівного складу і фахівців галузі цивільної безпеки (1961-1986 рр.). Характерною особливістю цього періоду було орієнтування на підготовку органів управління та сил цивільної оборони до дій в умовах ведення війни із застосуванням зброї масового ураження.

Новостворена система цивільної оборони стала складовою частиною системи загальнодержавних оборонних заходів, які здійснювалися у мирний та воєнний часи для захисту населення і народного господарства. Це період існування авторитарної системи підготовки управлінських кадрів і фахівців відповідно до загальних тенденцій заідеологізованого та централізованого розвитку післядипломної освіти в Радянському Союзі, відсутність державно-громадських засад у прийнятті будь-яких рішень у її розвитку.

У шостий період (1986-1991 рр.) обставини, викликані катастрофами планетарного масштабу, вимагали від системи цивільної оборони вирішення проблем запобігання та ліквідації наслідків стихійних лих, аварій і катастроф, порятунку і збереження життя людей у мирний час, що потребувало великої роботи з удосконалення навчання керівного складу і фахівців галузі цивільної безпеки. Тому система післядипломної освіти адаптується до основних модернізаційних процесів загальносуспільного значення, характеризується інтегрованим зростанням кількісних і якісних показників, становленням системи безперервного підвищення кваліфікації керівного складу і фахівців цивільної оборони в Україні.

Характерними рисами сьомого етапу підвищення кваліфікації, який розпочався у 1991 році

та триває і нині, є переорієнтація і розвиток професіональних кадрів для системи цивільного захисту, національна спрямованість і забезпечення умов для постійного підвищення кваліфікації керівного складу і фахівців. З'являється одна з найактуальніших і найзатребуваніших спеціальностей – «Цивільна безпека», яка насамперед орієнтована на підготовку спеціалістів, які мають оволодіти компетентностями, потрібними, зокрема, для підтримання життєдіяльності людини, забезпечення цивільного захисту, техногенної безпеки, реагування на надзвичайні ситуації та ліквідацію їх наслідків.

Висновки. Проведений аналіз процесів переходу місцевої протиповітряної оборони до цивільної оборони і далі до цивільного захисту вирізняється рівнем і масштабами загроз, характером змін у кожному із запропонованих етапів, основними історичними взаємозв'язками з питань захисту населення та територій від надзвичайних ситуацій і становленням системи підвищення кваліфікації керівного складу і фахівців галузі цивільної безпеки.

Історія переконливо доводить, що з розвитком цивілізації зростає роль і вплив держави на забезпечення захисту населення та територій від надзвичайних ситуацій, що дозволяє усвідомити основні загрози та небезпеки, що впливали на суспільство в певний історичний час та які освітні заходи застосовувалися для зменшення їх впливу на людей.

У цьому дослідженні за допомогою ретроспективного аналізу розкрито різні етапи становлення системи підвищення кваліфікації керівного складу і фахівців галузі цивільної безпеки в Україні та запропоновано власне бачення цього процесу в контексті науково-об'єктивної інтеграції окремих історичних дат функціонування системи цивільного захисту в Україні, примноження відповідних видів діяльності та напрямів організації захисту населення та територій, які спонукають до виникнення різних видів навчання. Історія становлення системи підвищення кваліфікації керівного складу і фахівців галузі цивільної безпеки є досить складною, сповненою суперечностей, злетів і втрат, як і вся історія української державності. Тож навчання протягом життя в Україні має глибоке коріння і заслуговує на подальше дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Клименко Н. Г. Єдина державна система цивільного захисту: складники, завдання та режими функціонування. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 3. С. 95–100. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=4246&i=20> (дата звернення: 07.07.2020).

2. Курбатов С. В. Феномен університету в контексті глобальних трансформацій : автореф. дис. д-ра філос. наук: 09.00.10 / Нац. акад. пед. наук України. Ін-т вищ. освіти. Київ, 2015. 36 с.
3. Історія становлення. *Головне управління Державної служби України з надзвичайних ситуацій у Львівській області* : вебсайт. URL: <https://lv.dsns.gov.ua/ua/Istoriya-stanovlennya.html> (дата звернення: 07.07.2020).
4. Історія. *Головне управління Державної служби України з надзвичайних ситуацій у м. Києві* : вебсайт. URL: <https://kyiv.dsns.gov.ua/ua/Istoriya.html?PRINT> (дата звернення: 07.07.2020).
5. Історія становлення. *Головне управління Державної служби України з надзвичайних ситуацій у Одеській області* : вебсайт. URL: <https://od.dsns.gov.ua/ua/Istoriya-stanovlennya.html> (дата звернення: 07.07.2020).
6. Макачук В. С. Аспекти будівельного права Російської імперії в «Уложенні о наказаниях уголовных и исправительных» (видання 1866 року) та працях тогочасних російських юристів. *Вісник Національного Університету «Львівська політехніка»*. 2017. URL: <http://science.lpnu.ua/uk/law/vsi-vypusky/vypusk-4-nomer-884-16-2017/aspekty-budivelnogo-prava-rosiyskoyi-imperiyi-v-ulozheny> (дата звернення: 07.07.2020).
7. Демченко Л. М. Пожежні організації Києва і Чернігова кінця XIX – початку XX ст. за матеріалами журналу «Пожарное дело». *Освітній центр*. Черкаси : ЧДТУ, 2015. С. 75–87.
8. Постригач Н. О. Підвищення кваліфікації вчителів у Європейському регіоні: проблеми, перспективи. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки*. 2013. № 3. С. 55–60. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2013_3_13 (дата звернення: 07.07.2020).
9. Багдасарян А. О. Перспективные направления исторических исследований по гражданской обороне. *Вестник МГЛУ. Общественные науки*. 2018. С. 120–122.
10. Кулеба О. М. Становлення та розвиток системи цивільного захисту на території України. Держава і право. *Юридичні і політичні науки*. Вип. 60. С. 134–140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_60_23 (дата звернення: 07.07.2020).
11. Балябас В. Д. Особливості формування та розвитку пожежно-рятувальної служби України у міжвоєнний період (1920-1939 рр.). *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету* : збірник наукових праць. 2012-2013. Випуск 13-14. Ювілейний збірник на пошану Богдана Якимовича. Львів, 2013. С. 255–261.
12. Історія навчального закладу. *Інститут державного управління у сфері цивільного захисту* : вебсайт. URL: <https://iducz.dsns.gov.ua/ua/Istoriya-navchalnogo-zakladu.html> (дата звернення: 07.07.2020).
13. Осипенко С. І., Іванов А. І. Організація функціонального навчання у мережі навчально-методичних центрів цивільного захисту та безпеки життєдіяльності. *ІДУЦЗ*. Київ, 2007. 139 с.
14. Sadkovy'j V. P. Derzhavni mekhanizmy reformuvannia ta stanovlennia systemy pidhotovky fakhivtsiv tsyvilnoho zakhystu Ukrainy [State mechanisms of reforming and formation of the system of training of civil defense specialists of Ukraine. Actual problems of public administration]. 2013. № 2. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=apdy_2013_2_27 (data zvernennya: 07.07.2020) [in Ukrainian].
15. Малеван О. Ю., Переверзін Ю. П. Аналіз структури системи підготовки кадрів у сфері цивільного захисту. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 2. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=538> (дата звернення: 07.07.2020).
16. Кодекс цивільного захисту України: 2 жовтня 2012 року № 5403. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/ed20121002/print> (дата звернення: 07.07.2020).
17. Про затвердження Порядку проведення навчання керівного складу та фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією і здійсненням заходів із питань цивільного захисту : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 жовтня 2013 року № 819. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-2013-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.07.2020).
18. Михайлов В. М. Досвід Республіки Польща з організації проведення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 13. С. 128–132.
19. Сьомін С. В., Резнікова О. О. Проблеми реформування системи підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони України. *НІСД. Стратегічна панорама. Внутрішня політика*. 2017. № 1. С. 67–73.

REFERENCES

1. Klymenko N. H. Yedyna derzhavna systema tsyvilnoho zakhystu: skladovi, zavdannia ta rezhymy funktsionuvannia. [The only state system of civil protection: components, tasks and modes of operation. Investments: practice and experience] 2015. № 3. S. 95–100. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=4246&i=20> (data zvernennia: 07.07.2020) [in Ukrainian].
2. Kurbatov S. V. Fenomen universytetu v konteksti hlobalnykh transformatsii : avtoref. dys. d-ra filos. nauk: 09.00.10 [The phenomenon of the university in the context of global transformations : author's ref. dis. Dr. Philos. Science], 2015. 36 s. [in Ukrainian].
3. Istoriia stanovlennia. [History of formation. The State Emergency Service of Ukraine]. URL: <https://lv.dsns.gov.ua/ua/Istoriya-stanovlennya.html> (data zvernennia: 07.07.2020) [in Ukrainian].
4. Istoriya. [History. The State Emergency Service of Ukraine]. URL: <https://kyiv.dsns.gov.ua/ua/Istoriya.html?PRINT> (data zvernennia: 07.07.2020) [in Ukrainian].
5. Istoriia stanovlennia. [History of formation. The State Emergency Service of Ukraine]. URL: <https://od.dsns.gov.ua/ua/Istoriya-stanovlennya.html> (data zvernennia: 07.07.2020) [in Ukrainian].
6. Makarchuk V. S. Aspekty budivelnogo prava Rosiiskoi imperii v "Ulozheny o nakazaniakh uholovnykh y uspravytelnykh" (vydannia 1866 r.) ta pratsiakh tohochasnykh rosiiskykh yurystiv [Aspects of the building law of the Russian

Empire in the “Regulations on Criminal and Correctional Punishments” (published in 1866) and the works of contemporary Russian lawyers. Bulletin of the National University “Lviv Polytechnic”]. 2017. URL: <http://science.lpnu.ua/uk/law/vsi-vypusky/vypusk-4-nomer-884-16-2017/aspekty-budivelnogo-prava-rosiyskoyi-imperiyi-v-ulozhenyy> (data zvernennia: 07.07.2020) [in Ukrainian].

7. Demchenko L. M. Pozhezhni orhanizatsii Kyieva i Chernihova kintsia KhIKh – pochatku KhKh st. za materialamy zhurnalu “Pozharnoe delo” [Fire organizations of Kyiv and Chernihiv in the late XIX – early XX centuries according to the magazine “Fire Case”. Educational center] Cherkasy : ChDTU, 2015. S. 75–87 [in Ukrainian].

8. Postryhach N. O. Pidvyshchennia kvalifikatsii uchyteliv u Yevropeiskomu rehioni: problemy, perspektyvy [Teacher training in the European region: problems, prospects. Scientific notes [Nizhyn State University. Nikolai Gogol]. 2013. № 3. S. 55–60. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2013_3_13 (data zvernennia: 07.07.2020) [in Ukrainian].

9. Bahdasarian A. O. Perspektivnye napravleniia ystorycheskykh yssledovaniy po hrazhdanskoii oborone [Promising areas of historical research on civil defense. Vesnik MHLU. Social Sciences]. 2018. S. 120–122 [in Russian].

10. Kuleba O. M. Stanovlennia ta rozvytok systemy tsyvilnoho zakhystu na terytorii Ukrainy. Derzhava i pravo [Formation and development of the civil protection system on the territory of Ukraine. State and law. Legal and political sciences. Issue 60] S. 134–140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_60_23 (data zvernennia: 07.07.2020) [in Ukrainian].

11. Balyabas V. D. Osoblyvosti formuvannia ta rozvytku pozhezhno-riatuvalnoi sluzhby Ukrainy u mizhvoiennyi period (1920-1939 rr.) [Features of the formation and development of the fire and rescue service of Ukraine in the interwar period (1920-1939). Scientific notebooks of the historical faculty of Lviv University: a collection of scientific works]. 2012-2013. S. 255–261 [in Ukrainian].

12. History of the educational institution. Institute of Public Administration in the Sphere of Civil Protection. URL: <https://iducz.dns.gov.ua/ua/Istoriya-navchalnogo-zakladu.html> (data zvernennia: 07.07.2020) [in Ukrainian].

13. Osy’penko S. I., Ivanov A. I. Orhanizatsiia funktsionalnogo navchannia u merezhi navchalno-metodychnykh tsentriv tsyvilnoho zakhystu ta bezpeky zhyttiedialnosti [Organization of functional training in the network of educational and methodical centers of civil protection and safety of life. Institute of Public Administration in the Sphere of Civil Protection]. 2007. 139 s. [in Ukrainian].

14. Sadkovy’j V. P. Derzhavni mekhanizmy reformuvannia ta stanovlennia systemy pidhotovky fakhivtsiv tsyvilnoho zakhystu Ukrainy [State mechanisms of reforming and formation of the system of training of civil defense specialists of Ukraine. Actual problems of public administration]. 2013. № 2. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILEA=&2_S21STR=apdy_2013_2_27 (data zvernennia: 07.07.2020) [in Ukrainian].

15. Malevan O. Yu., Pereverzin Yu. P. Analiz struktury systemy pidhotovky kadrov u sferi tsyvilnoho zakhystu [Analysis of the structure of the training system in the field of civil protection. Public administration: improvement and development] 2013. № 2. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=538> (data zvernennia: 07.07.2020) [in Ukrainian].

16. Code of Civil Protection of Ukraine: 2 octob. 2012 r. № 5403. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/ed20121002/print> (data zvernennia: 07.07.2020) [in Ukrainian].

17. About the statement of the Procedure for carrying out training of management and experts whose activity is connected with the organization and implementation of actions for civil protection : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on October 23, 2013 № 819. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-2013-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 07.07.2020) [in Ukrainian].

18. Mykhailov V. M. Dosvid Respubliky Polshcha z orhanizatsii provedennia navchannia naseleennia diiam u nadzvychainykh sytuatsiakh. [Experience of Poland in organization of population training how to act in emergency situations. Investments: practice and experience]. 2014. № 13. S. 128–132.

19. C’omin S. V., Reznikova O. O. Problemy reformuvannia systemy pidhotovky kadrov dlia sektoru bezpeky i oborony Ukrainy [The problems of reforming of the training system for national security and defence sector of Ukraine]. NISS. Strategic panorama. Domestic policy. 2017. № 1. S. 67–73 [in Ukrainian].